

Inspectie van het Onderwijs
*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap*

De voorbereiding van havisten op het hbo

Verkennend onderzoek doorlopende leerroute havo-hbo

mei 2024

Voorwoord

Je hebt je havodiploma gehaald – een hele prestatie en een belangrijke mijlpaal. Maar al hangt je tas hoog in de vlaggenmast, dit is pas een tussenstap in je leren, je loopbaan, je leven. Want vrijwel alle gediplomeerde havisten studeren door na hun examen.

Halen deze leerlingen straks allemaal ook de volgende mijlpaal: de eindstreep van het hbo? Helaas lang niet altijd. Van elke 10 havisten die naar het hbo gaan, stoppen er 3 voortijdig. En minstens 1 van hen stopt zelfs binnen 1 jaar. Dat is jammer en wellicht te voorkomen. Daarom voerden we deze verkenning uit. Wat doen middelbare scholen aan de voorbereiding op het hbo en wat kunnen we zeggen over de mogelijkheden om het vervolgsucces te vergroten?

De verkenning gaf nog geen eenduidig antwoord op wat het beste werkt. Maar het algemene beeld geeft wel aan dat er veel te winnen valt op 2 vlakken. Ten eerste op hoe scholen hun leerlingen helpen om de goede vervolgstudie te kiezen. En ten tweede op hoe zij de leerlingen voorbereiden op de praktijk van het studeren aan een hogeschool.

Wat de studiekeuze betreft, bleek dat de helft van de leerlingen in maart nog geen studie had gekozen. En twee derde van de leerlingen vertelde ons dat hun school geen zicht gaf op wat een passende vervolgstap zou zijn na het diploma. Scholen organiseren weliswaar verschillende activiteiten rond loopbaanoriëntatie, maar op veel van de bezochte scholen bleken die activiteiten niet goed aan te sluiten op de behoeften van de leerlingen. Die activiteiten dragen dus nog te weinig bij aan dat leerlingen op tijd en weloverwogen een studie kiezen. Daar ligt nog een opgave voor docenten, mentoren, decanen en schoolleiders.

Er is ook nog veel te verbeteren op het gebied van de voorbereiding op de praktijk van het studeren. Succesvol studeren op de hogeschool vraagt om bepaalde vaardigheden, zoals onderzoeken, samenwerken, analyseren en schriftelijk en mondeling rapporteren. Leerlingen zouden daarop voorbereid moeten zijn, maar veel van de scholen die we bezochten hadden dat niet scherp genoeg in het vizier. En we zagen maar een enkele havo-afdeling die de voorbereiding op het vervolgonderwijs systematisch had opgenomen in hun kwaliteitszorg.

Daarom is onze oproep aan schoolleiders: maak samenhangend beleid, voor zowel de studiekeuze als voor de voorbereiding op het studeren zelf. Dan biedt u aan al uw havoleerlingen een goed vertrekpunt voor een succesvolle volgende stap.

Alida Oppers
inspecteur-generaal van het Onderwijs

INHOUD

Voorwoord 2

Samenvatting 4

- 1. Inleiding 7**
- 2. Onderzoeksopzet 9**
- 3. Vervolgsucces van havisten in het hbo 11**
- 4. Vervolgsucces van havo-afdelingen 13**
- 5. Oriëntatie op studie en beroep 15**
 - 5.1. Het maken van een studiekeuze 16
 - 5.2. Kwaliteit van de begeleiding bij de studiekeuze 18
- 6. Voorbereiding op het studeren 25**
 - 6.1. Beheersing van studievaardigheden 25
 - 6.2. Kwaliteit van de voorbereiding op het studeren 27
- 7. Reflectie en verbeter suggesties 37**

Samenvatting

Aanleiding

Elk jaar stopt circa 12% van de havisten na het eerste studiejaar in het hbo met studeren. Uit onderzoeken blijkt dat zij die zich goed voorbereiden op het maken van een studiekeuze en het studeren minder vaak stoppen met studeren dan de anderen. Deze samenhang is op individueel niveau gemeten. Het beantwoordt nog niet de vraag of oud-leerlingen van scholen met een goede voorbereiding op de studiekeuze en het studeren minder vaak stoppen met studeren dan oud-leerlingen van andere scholen. Het verband tussen de kwaliteit van de voorbereiding op het hbo en het vervolgsucces van havo-afdelingen staat centraal in dit onderzoek. Hiermee hebben wij als doel om meer inzicht te krijgen in wat havo-afdelingen kunnen doen om het vervolgsucces van hun leerlingen te vergroten.

Onderzoeksopzet

Het onderzoek bestaat uit 3 onderdelen. Het eerste onderdeel is een cohortanalyse van alle havisten die in 2018 hun diploma hebben behaald. Van dit diplomacohort hebben wij op basis van registerdata in beeld gebracht wat de havisten na het behalen van hun diploma tot 1 oktober 2019 zijn gaan doen, hoe de doorstroom naar het hbo en de studie-uitval na het eerste studiejaar samenhangen met hun achtergrondkenmerken en het verloop van hun schoolloopbaan. Het tweede onderdeel bestaat uit het aanbrengen van een rangorde in het vervolgsucces van alle havo-afdelingen met minimaal 20 gediplomeerden in 2018. Deze rangorde is gebaseerd op het percentage oud-leerlingen dat na het eerste studiejaar doorging met studeren, waarbij een correctie voor een aantal kenmerken van de leerlingen uit het diplomacohort is doorgevoerd. Door deze correctie kunnen verschillen in vervolgsucces niet langer verklaard worden door de kenmerken van de leerlingen. Voor het derde onderdeel hebben wij 20 paren van havo-afdelingen geselecteerd die van elkaar verschillen in het vervolgsucces. Bij het bepalen van de steekproef van havo-afdelingen gaan we ervan uit dat het vervolgsucces van het diplomacohort uit 2018 een goede voorspeller is van het nog te realiseren vervolgsucces van de leerlingen van de havo-afdelingen die we in het voorjaar van 2022 bezochten. Bij de 20 paren van havo-afdelingen hebben we de voorbereiding op de studiekeuze en op het studeren onderzocht. Dit deel van het onderzoek is verkennend van aard, waardoor we de resultaten ook niet kunnen generaliseren naar alle havo-afdelingen in Nederland.

Cohortanalyse: samenhang tussen schoolloopbaan en vervolgsucces

Van het diplomacohort 2018 is 80% direct na het behalen van het diploma gaan studeren in het hbo. 10% deed dit een jaar later. Van de groep die direct na het behalen van het diploma is gaan studeren staat 12% na het eerste studiejaar niet meer ingeschreven in het onderwijs en heeft meer dan de helft de propedeuse niet behaald. Degenen die stoppen met studeren of de propedeuse niet binnen 1 studiejaar halen zijn vaker de leerlingen met een minder voorspoedig verlopen schoolloopbaan (zittenblijven, zakken, afstromen, matige cijfers op het eindexamen) dan opstomers, stapelaars en degenen die onvertraagd het havodiploma met goede cijfers haalden.

Een derde van de havo's heeft een hoog of een laag vervolgsucces

Circa een derde van de havo-afdelingen heeft een vervolgsucces dat hoger of lager ligt dan wij op grond van een aantal kenmerken van de leerlingenpopulatie konden verwachten. Het verschil in vervolgsucces tussen deze havo-afdelingen met een hoog en een laag vervolgsucces is gemiddeld 15%. Dit verschil kunnen we niet verklaren door de bekeken kenmerken van de leerlingen.

Geen verschillen tussen de 2 groepen havo-afdelingen

Tussen beide groepen van havo-afdelingen vonden we geen verschillen in de voorbereiding op de studiekeuze en op het studeren. Leerlingen uit de groep scholen met een hoog vervolgsucces lijken zich niet beter voor te bereiden op de studiekeuze dan de leerlingen uit de andere groep. Ook lijken er geen verschillen te zijn tussen de leerlingen uit de 2 groepen havo-afdelingen in het zelf-gerapporteerde gebruik van studievaardigheden. Wij zagen tussen beide groepen havo-afdelingen geen verschillen in hoe zij leerlingen begeleiden bij hun oriëntatie op studie en beroepen en in het aanbod voor de verwerving van vaardigheden die relevant zijn voor een hbo-studie.

Oriëntatie op studie en beroep

Op de meeste havo-afdelingen uit dit onderzoek hebben leerlingen weinig ervaring met het toepassen van kennis en vaardigheden in een praktijksituatie. En is er weinig aandacht in hun opleiding voor de ontwikkeling van loopbaancompetenties. Vaak volgen leerlingen een standaardprogramma op basis van een methode, spreken zij met hun mentor of de decaan over hun studiekeuze, organiseert hun school bijeenkomsten waar leerlingen mensen uit het werkveld kunnen ontmoeten en gaan zij veel naar open dagen van hbo-instellingen. Volgens de scholen is het doel van deze activiteiten dat leerlingen een bestendige studiekeuze kunnen maken. Toch zegt ongeveer de helft van de 219 leerlingen die wij spraken dat zij door hun school geen zicht hebben gekregen op hun kwaliteiten of interesses. Twee derde van de leerlingen zegt dat zij door hun school geen zicht hebben gekregen op een passend vervolg. Deze uitkomst sluit aan op een bevinding uit de schriftelijke vragenlijst die wij bij 874 leerlingen uit het vijfde leerjaar afnamen. Slechts de helft van de geënquêteerde leerlingen die aansluitend op het behalen van het diploma wil gaan studeren had uiterlijk in maart een studiekeuze gemaakt. Een derde van de leerlingen dacht in deze periode nog na over verschillende studierichtingen en meer dan 10% had nog geen idee voor welke studierichting zij zich wilden inschrijven. Wij concluderen daarom dat op veel van de 39 scholen die wij bezocht hebben, de loopbaanoriëntatie en begeleiding (LOB)-activiteiten niet goed aansluiten op de behoeften van de leerlingen en te weinig bijdragen aan het maken van een tijdige en weloverwogen studiekeuze.

De voorbereiding op het studeren

Er zijn weinig leerlingen die zeggen dat zij metacognitieve- en leerstrategieën de hele tijd of veelvuldig gebruiken en altijd hun aandacht bij de les of het leren kunnen houden. De meeste leerlingen op de 39 door ons onderzochte havo-afdelingen zeggen dat zij geen uitgesproken manier van leren hebben. Het is denkbaar dat een aantal havisten een studiehouding heeft die niet optimaal is afgestemd op het hbo. Op vrijwel alle onderzochte scholen werden geen doelen gesteld voor de verwerving van studievaardigheden, geen ondergrenzen aangehouden voor het minimaal te bereiken niveau en werd er niet systematisch informatie verzameld over de beheersing van studievaardigheden. De samenhang en de doelgerichtheid van het aanbod van vaardigheden die volgens een aantal hbo-

instellingen relevant zijn voor een hbo-studie laten op de 39 door ons bezochte havo-afdelingen te wensen over. Schoolleiders gaan ervan uit dat de examenprogramma's de voorbereiding op het hbo waarborgen. Alleen blijven vakken een eigen invulling geven aan de vaardigheden die relevant zijn voor een hbo-studie, zoals: onderzoeken, samenwerken, analyseren en schriftelijk en mondeling rapporteren. Daarbij geven leraren aan dat zij weinig inzicht hebben in wat het hbo verwacht bij de beheersing van vaardigheden. Leerlingen geven aan dat zij weinig samenhang in de verwerving van vaardigheden ervaren en dat veel leraren in lessen niet duidelijk maken dat vaardigheden belangrijk zijn voor een hbo-studie. We concluderen daarom dat de voorbereiding op het studeren niet scherp genoeg in het vizier is bij de schoolleiding en de leraren op veel van de 39 scholen die wij bezochten.

1. Inleiding

Circa 12% van de havisten stopt na het eerste studiejaar met studeren (zie tabel 1).¹ Uit onderzoeken onder studenten blijkt dat er een duidelijke samenhang is tussen enerzijds een goede voorbereiding op de studiekeuze en het studeren en anderzijds het vervolgsucces in het eerste studiejaar.² Deze samenhang is op individueel niveau van studenten gemeten en beantwoordt nog niet de vraag of oud-leerlingen van scholen met een goede voorbereiding op de studiekeuze en het studeren minder vaak stoppen met studeren dan oud-leerlingen van andere scholen. Het verband tussen de kwaliteit van de voorbereiding op het hbo en het vervolgsucces van havo-afdelingen staat centraal in dit onderzoek. Hiermee willen wij meer inzicht krijgen in wat havo-afdelingen kunnen doen om hun vervolgsucces te vergroten.

Tabel 1. Percentage van de instroomcohorten in het hbo naar vooropleiding dat na het eerste studiejaar (periode 2016-2020) stopt met studeren en dus het volgende studiejaar niet meer ingeschreven staat. 3

	2017	2018	2019	2020	2021
mbo	21,5%	20,9%	14,7%	14,9%	18,9%
havo	12,7%	12,5%	9,4%	9,6%	12,7%
vwo	6,8%	6,5%	4,6%	5,4%	7,5%
Totaal	15,2%	14,7%	10,6%	10,9%	14,6%

Vraagstelling van het onderzoek

Sinds 1997 staat in de Wet voortgezet onderwijs (WVO) dat de havo is ingericht om leerlingen voor te bereiden op aansluitend hoger beroepsonderwijs. De uitwerking daarvan staat in de Regeling examenprogramma's voortgezet onderwijs. Voor de havo is bij elk examenvak het domein Oriëntatie op studie en beroep opgenomen. Bij examenvakken worden vaardigheden genoemd die hogescholen belangrijk vinden, zoals onderzoeken, communiceren, samenwerken en informatievaardigheden.⁴ Deze verplichting heeft nog niet geleid tot een hoger vervolgsucces van havisten in het hbo: ook in de periode 2006 – 2016 lag het percentage uitvallers rond de 12%.⁵

Dit kan komen doordat veel scholen hun leerlingen niet goed begeleiden bij hun oriëntatie op studie en beroep, of niet goed voorbereiden op de vaardigheidseisen van het hbo. Maar het kan ook zijn dat veel scholen dit wel goed doen en dat de

- 1 [Factsheet studievoortgang 2022-2023.pdf \(vereniginghogescholen.nl\)](#). De lagere studie-uitval in 2019 en 2020 verklaart de Vereniging hogescholen onder andere door het tijdelijk opschorten van het bindend studieadvies.
- 2 A systematic review of factors related to first-year students' succes in Dutch and Flemish higher education, E. van Rooij, J. Brouwer, M. Fokkens-Bruinsma, E. Janssen, V. Donche and D. Noyens, Pedagogische Studiën, 2018.
- 3 [Factsheet studievoortgang 2022-2023.pdf \(vereniginghogescholen.nl\)](#)
- 4 Zie bijvoorbeeld: [Studievaardigheden - Doorstroom havo hbo Noord-Nederland; Ho-vaardigheden | Aansluiting vo-hbo Rotterdam \(aansluiting-voho010.nl\); Hbo-vaardigheden | Hulpmiddelen | Informatie voor scholen | HvA; Welke hbo-vaardigheden heb ik nodig? \(han.nl\)](#)
- 5 Uitval en switch in het hbo, de invloed van sociaaleconomische kenmerken op uitval en switch in het eerste jaar, J. Cippin en J. Mulder, Researchned augustus 2018

invloed van de havo op succes in het hbo beperkt is. Een onderzoek naar de samenhang tussen de kwaliteit van de voorbereiding op het hbo en de hoogte van het vervolgsucces zal inzicht geven in de mogelijkheden van scholen op het beïnvloeden van het vervolgsucces. We willen dat inzicht bereiken door de kwaliteit van de voorbereiding op het vervolgonderwijs van havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces te vergelijken met die van havo-afdelingen met een laag vervolgsucces.

Hoofdvraag

Hoe hangt bij havo-afdelingen het vervolgsucces in het eerste jaar van het hbo samen met de mate waarin onderwijsdeelnemers zijn voorbereid op het vervolgonderwijs?

Deelvragen

1. Hoe hangt het vervolgsucces van havisten in het eerste jaar van het hbo samen met het verloop van hun schoolloopbaan in het funderend onderwijs, hun achtergrond en de school waarop zij zaten?
2. Zijn er verschillen in het vervolgsucces in het eerste jaar van het hbo tussen havo-afdelingen, als we rekening houden met de kenmerken van de leerlingenpopulatie?
3. Hangen verschillen in het vervolgsucces in het eerste jaar van het hbo samen met hoe havo-afdelingen hun leerlingen voorbereiden op het maken van een studiekeuze en het studeren?

2. Onderzoeksofzet

Deelvraag 1

Voor het beantwoorden van deelvraag 1 voerden wij een cohortanalyse uit op het diplomacohort 2018 met behulp van registerdata. Dit was bij de start van het onderzoek het meest recente diplomacohort waarover wij een complete analyse konden uitvoeren. In de cohortanalyse zijn alle leerlingen opgenomen die in 2018 het havodiploma behaalden. Van dit cohort brachten wij in beeld wat de leerlingen na het behalen van het havodiploma zijn gaan doen (wel of niet doorstromen naar het hbo) en of zij na het eerste studiejaar het onderwijs hebben verlaten. Daarnaast analyseerden we hoe doorstroom en studie-uitval samenhangen met hun achtergrondkenmerken, het verloop van hun schoolloopbaan en algemene schoolkenmerken, zoals de school- en bestuursgrootte, regio en urbanisatiegraad.

Deelvraag 2

Voor het beantwoorden van deelvraag 2 deden wij onderzoek met registerdata bij alle havo-afdelingen met minimaal 20 gediplomeerde leerlingen in 2018. Deze havo's plaatsten wij in een rangorde die is gebaseerd op het percentage oud-leerlingen van het diplomacohort 2018 dat in het studiejaar 2019/2020 nog steeds stond ingeschreven op een hbo-instelling. Bij deze rangordening corrigeerden wij voor de relatie tussen vervolgsucces en bepaalde kenmerken van de leerlingenpopulatie: gemiddelde leeftijd, percentage jongens, percentage apcg-leerlingen en het percentage leerlingen met een migratie-achtergrond. Door deze correctie kunnen we verschillen tussen het vervolgsucces van scholen niet langer verklaren door deze kenmerken van de leerlingenpopulatie.

Deelvraag 3

Voor het beantwoorden van deelvraag 3 selecteerden wij 20 paren van havo-afdelingen. Deze paren verschillen van elkaar in het vervolgsucces (percentage oud-leerlingen dat na het eerste studiejaar ingeschreven staat in het hbo), maar zijn elkaars gelijke op school- en bestuursgrootte, regio en urbanisatiegraad. Uiteindelijk namen 39 havo-afdelingen (waarvan 20 met een hoog en 19 met een laag vervolgsucces) deel aan het onderzoek dat wij in het schooljaar 2021/2022 uitvoerden. De onderzoeken vonden plaats in de periode van 26 januari tot 5 april 2022. Bij elke havo-afdeling namen wij bij circa 25 leerlingen uit het vijfde leerjaar onderdelen uit gevalideerde vragenlijsten af die inzicht geven in het studiekeuzeprocess⁶ en de beheersing van studievaardigheden.⁷ Met de onderdelen uit deze vragenlijsten brachten wij eerst in beeld of leerlingen een verantwoorde keuze maken voor een studie en hoe zij de voor het hbo relevante studievaardigheden beheersten. Vervolgens vergeleken wij de 2 groepen havo-afdelingen met elkaar op deze 2 punten. Tot slot brachten wij bij elke havo-afdeling, met behulp van gestructureerde interviews, in beeld hoe leerlingen worden voorbereid op het maken van een studiekeuze en op het studeren. Op elke school

6 Verkorte Vragenlijst Studiekeuzetaken, L. Demulder, J. Willems, K. Verschueren, M. Lacante en V. Donche, 2019, V. Germeijs en K. Verschueren, 2006.

7 Vragenlijst Studievaardigheden voor Studiesucces, M. de Bruijn-Smolters, 2017.

spraken wij met circa 6 leerlingen uit de examenklas, 4 mentoren, de decaan, 6 leraren en de schoolleiding.

In het Technisch Rapport die bij deze publicatie hoort zijn alle details van de onderzoeksopzet en verdere onderbouwing van de resultaten terug te vinden.

3. Vervolgsucces van havisten in het hbo

In dit hoofdstuk presenteren we van de havisten uit het diplomacohort 2018 de achtergrond, de schoolloopbaan, de doorstroom naar het hbo en het vervolgsucces in het eerste studiejaar.

Doorstroom en vervolgsucces

Bijna 80% van de havoleerlingen die in 2018 het diploma behaalde, ging in het studiejaar 2018/2019 naar het hbo (tabel 2). Van de groep havisten die direct na het behalen van het diploma naar het hbo ging, stopt 12% na het eerste studiejaar met studeren en staat na 1 jaar dus niet meer ingeschreven in het onderwijs. Meer dan de helft van de havisten die doorgaat met studeren heeft de propedeuse na 1 studiejaar nog niet behaald. Bijna een derde heeft binnen 1 studiejaar wel 60 studiepunten behaald. In het studiejaar 2019/2020 gaat uit het diplomacohort 2018 nog eens 12% naar het hbo.

Tabel 2. Havoleerlingen die in 2018 hun diploma hebben behaald en doorgestroomd zijn naar het hbo, uitgesplitst naar vervolgsucces.

	Totaal	
	%	n
Uitval met/zonder propedeuse	11,9	4.152
Geen uitval zonder propedeuse	56,4	19.666
Geen uitval met propedeuse	31,7	11.049
Totaal		34.867

Kenmerken van gediplomeerde havisten

Het diplomacohort 2018 telt iets meer vrouwen dan mannen. De meeste gediplomeerde havisten uit dit cohort hebben geen migratieachtergrond. Degenen die dat wel hebben, zijn vaak van de tweede generatie (niet-westerse komaf) en maken circa 10% van het diplomacohort uit. Ongeveer een kwart van de gediplomeerde havisten heeft ouders met een mbo-3 of -4 diploma en circa 40% heeft ouders met een diploma van het hoger onderwijs (hbo of universiteit). Een klein deel woonde in een armoedeprobleemcumulatiegebied toen zij het havodiploma behaalden. Volgens informatie van het CBS heeft de helft van het diplomacohort ouders met een gemiddelde welvaart en iets meer dan een kwart heeft ouders met een hoge welvaart. Driekwart van het diplomacohort komt uit een gezin waar beide ouders voor de welvaart zorgen. Circa een vijfde woonde ten tijde van het behalen van het havodiploma in een eenoudergezin of in een gezin waar 1 van de ouders voor de welvaart van het huishouden zorgde.

Kenmerken van de schoolloopbaan

Bijna een kwart van de gediplomeerde havisten kreeg van de basisschool een lager advies dan havo, 36% kreeg het advies havo en iets meer dan 30% had een hoger advies. Iets meer dan 10% heeft op verschillende scholen op de havo gezeten, een kwart is een keer blijven zitten en 6% is een keer gezakt voor het examen.

Doorstroom en vervolgsucces: kenmerken van leerlingen

Zo'n 10% van de gediplomeerde havisten gaat niet naar het hbo. Het blijkt dat sommige categorieën van havisten minder vaak doorstromen naar het hbo. Zo stromen de havisten met een westerse migratie-achtergrond en degenen uit een eenouderhuishouden minder vaak door naar het hbo dan andere havisten. Dit geldt

in iets mindere mate ook voor vrouwelijke havisten en degenen van wie de ouders relatief laag zijn opgeleid of een lage welvaart hebben. Daarentegen gaan havisten die tot de tweede generatie migranten met een niet-westerse achtergrond behoren vaker naar het hbo dan havisten met een andere achtergrond.

Na het eerste studiejaar is 12% van het diplomacohort dat direct na de havo ging studeren met de studie gestopt en staat dus in het tweede jaar na het behalen van het havodiploma niet meer ingeschreven in het onderwijs. Het zijn mannelijke havisten en degenen uit een eenouderhuishouden of met een westerse migratie-achtergrond die vaker dan anderen stoppen met studeren. Vrouwelijke havisten en degenen met een niet-westerse migratie-achtergrond stoppen daarentegen minder vaak met studeren na het eerste studiejaar.

Na één studiejaar heeft 32% van het diplomacohort de propedeuse behaald. Vrouwelijke havisten vallen hier in positieve zin op. Mannelijke havisten, degenen met een migratie-achtergrond of waarvan de ouders laag zijn opgeleid of een lage welvaart hebben en de havisten die opgegroeid zijn in een eenoudergezin hebben een grotere kans om de propedeuse niet binnen 1 jaar te halen.

Doorstroom en vervolgsucces: het verloop van de schoolloopbaan

Zo'n 10% gaat na het behalen van het havodiploma niet naar het hbo. Dat is vaker het geval bij havisten met een minder voorspoedig verlopen schoolloopbaan. Afstromers, zittenblijvers, zakkers en leerlingen die op verschillende scholen havo volgden, stromen vaker dan anderen niet door naar het hbo. Als havisten uit deze categorieën wel naar het hbo gaan, hebben zij een grotere kans op studie-uitval of het niet behalen van de propedeuse binnen 1 studiejaar.

In positieve zin onderscheiden zich de havisten die op de basisschool een lager advies dan havo kregen en degenen die onvertraagd het diploma behaalden of die goede cijfers op examens hadden in het eerste studiejaar. Havisten uit deze categorieën halen vaker de propedeuse binnen 1 studiejaar.

Doorstroom en vervolgsucces: schoolkenmerken

De grootte van de school en het bestuur maakt uit voor de kansen op doorstroom en vervolgsucces. Bij kleinere scholen en besturen is er een kleinere kans op doorstroom naar het hbo en het behalen van de propedeuse binnen 1 studiejaar.

Geen stapeling van gunstige of ongunstige factoren

Het is niet zo dat havisten met een minder gunstig verlopen schoolloopbaan (afstroom, zitten blijven, zakken, schoolwisseling) meer kansen op doorstroom of vervolgsucces hebben als hun ouders een hoge welvaart of een hoog opleidingsniveau hebben. Dat geldt ook voor havisten met ouders die laag zijn opgeleid of een lage welvaart hebben: hun kansen op doorstroom of vervolgsucces worden niet groter of kleiner als zij een goed, respectievelijk slecht, verlopen schoolloopbaan hebben. Dat geldt voor alle factoren die hierboven zijn beschreven. De samenhang tussen een factor en de doorstroom of het vervolgsucces staat daarom op zichzelf.

4. Vervolgsucces van havo-afdelingen

In dit hoofdstuk laten we de verschillen zien in vervolgsucces tussen havo-afdelingen en leggen we uit waarom we voor het verdiepend onderzoek havo's selecteerden die op een aantal kenmerken op elkaar lijken.

Daadwerkelijk en verwacht vervolgsucces

In dit onderzoek verstaan wij onder het vervolgsucces van een havo-afdeling het percentage oud-leerlingen dat na het eerste studiejaar ingeschreven staat in het hbo. Gemiddeld is dat voor de havo-afdelingen 88%, waarbij een kwart van deze scholen minimaal 5% boven of onder dat gemiddelde zit. Omdat de leerlingenpopulaties van de havo-afdelingen van elkaar verschillen is een herberekening van de schoolscores van het vervolgsucces uitgevoerd. Het doel daarvan is het zoveel mogelijk neutraliseren van de invloed van een aantal kenmerken van de leerlingenpopulatie op de schoolscores van het vervolgsucces. De herberekening leidt tot een schoolscore die inzichtelijk maakt of het vervolgsucces wel of niet overeenkomt met wat wij daarvan mogen verwachten op grond van de kenmerken van de leerlingenpopulatie die wij bekeken.

Circa twee derde van de havo-afdelingen presteert volgens de verwachte score voor het vervolgsucces. Circa een derde van de havo-afdelingen doet het beter of slechter dan de verwachte score. Deze uitkomst kan niet worden verklaard door een aantal kenmerken van de leerlingenpopulatie van een school.

Scholen die het meest boven en onder verwachting presteren

Uit de groep van havo's (n=479) selecteerden we 75 scholen die het meest boven verwachting presteren en 75 scholen die het meest onder verwachting presteren. De ene groep havo's heeft een vervolgsucces dat gemiddeld 6,8% boven de verwachte schoolscore ligt. De andere groep ligt er gemiddeld 8,5% onder.

Tabel 3. Gemiddeld percentage vervolgsucces en gemiddelde positie in de benchmark, uitgesplitst naar 75 scholen die het meeste op of onder verwachting presteren.

	Meest boven verwachting		Meest onder verwachting		Totaal	
	gemiddeld	n	gemiddeld	n	gemiddeld	n
Score vervolgsucces (%)	94,5	75	79,2	75	87,8	479
Score ten opzichte van de verwachting	6,8	75	-8,5	75	-0,0	479

Steekproef voor het onderzoek op locatie

Uit de 2 groepen van 75 scholen selecteerden we telkens uit dezelfde regio 2 scholen met een vergelijkbare urbanisatiegraad en bestuursgrootte. Op deze manier

selecteerden wij 20 paren van scholen. Hierbij kan het verschil in vervolgsucces niet langer worden verklaard uit de kenmerken van de leerlingenpopulatie en de omgeving van de school. Met deze selectieve steekproef kunnen we geen uitspraken over de gehele populatie doen. Wel verwachten we dat we met de vergelijking van deze 2 groepen het duidelijkste beeld kunnen krijgen van of de verschillen in vervolgsucces samenhangen met verschillen in de voorbereiding op de studiekeuze en het studeren. Deze steekproef is gebaseerd op het vervolgsucces van het diplomacohort 2018, waarna we in 2022 bij deze havo-afdelingen onderzoek deden op locatie over hoe ze hun leerlingen voorbereiden op het maken van een studiekeuze en het studeren. Hierbij hanteren we de veronderstelling dat het vervolgsucces van het diplomacohort 2019 (waarmee de steekproef is getrokken) een goede voorspeller is van het vervolgsucces van het diplomacohort 2022.

5. Oriëntatie op studie en beroep

In dit hoofdstuk beschrijven wij of de begeleiding die havoleerlingen krijgen bij hun oriëntatie op studie en beroep gestructureerd en systematisch lijkt te verlopen én of zij leren om hun keuze voor studie en beroep te onderbouwen. Voor dit deel van het verdiepend onderzoek op de scholen sluiten wij aan bij de visie op loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) van het Expertisepunt LOB. Eerst beantwoorden wij de volgende vragen: lijken havoleerlingen uit de groep scholen met een hoog vervolgsucces zich beter voor te bereiden op het maken van een studiekeuze? En lijken zij beter in staat te zijn om een keuze te maken dan de havoleerlingen uit de andere groep scholen? Daarna beantwoorden we de vraag of de groep havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces hun leerlingen beter lijken te begeleiden bij hun oriëntatie op studie en beroep dan de andere groep scholen.

Visie Expertisepunt LOB

Het uitgangspunt bij LOB is dat leerlingen onderbouwde keuzes kunnen maken als zij worden begeleid bij het ontdekken van hun mogelijkheden, talenten en voorkeuren en bij het ontwikkelen van een realistisch beeld van het vervolgonderwijs en het beroepsperspectief. Een loopbaangerichte leeromgeving biedt goede mogelijkheden om gestructureerd en systematisch toe te kunnen werken naar een passende keuze voor studie en beroep.⁸

Een loopbaangerichte leeromgeving wordt gekenmerkt door:

- Praktijkgerichtheid (ervaring in de praktijk, levensechte opdrachten), waardoor de leerling verschillende mogelijkheden krijgt om ervaringen op te doen met werk. Door meerdere ervaringen op te doen en hierover te spreken, leert de leerling steeds beter welk werk of welke werkomgeving bij hem of haar past.
- Het voeren van loopbaangesprekken (dialogo), waarin de leerling terugkijkt op ervaringen die indruk maken, reflecteert op deze ervaringen met als doel het benoemen van kwaliteiten en motieven, vooruitkijkt naar keuzes die verkend kunnen worden en bedenkt welke stappen hij of zij moet zetten voor die verkenning.
- Het bieden van keuzemogelijkheden voor een vraaggerichte aanpak ('wat heb jij nodig?'). Die keuzemogelijkheden kunnen besloten liggen in een aanvullend aanbod, maar het ligt voor de hand dat naarmate leerlingen steeds beter weten wat zij willen en kunnen, er maatwerk nodig is om verder te komen.

⁸ HAVO/VWO | Expertisepunt LOB, zie: <https://www.youtube.com/watch?v=D3gBlxqbEDg>

5.1. Het maken van een studiekeuze

Wij hebben tussen 26 januari en 5 april 2022 op 39 havo's bij 874 havoleerlingen uit het vijfde leerjaar een vragenlijst afgenomen over het verloop van het studiekeuzeproces en de studiekeuze. Met deze vragenlijst willen we nagaan of leerlingen een doordachte studiekeuze maken. Daarvoor hebben wij gebruik gemaakt van de Verkorte Vragenlijst Studiekeuzetaken⁹ en daaruit de volgende schalen gekozen:

- Oriëntatie op een mogelijke studiekeuze (oriëntatie)
- Nadenken over jezelf (zelf-exploratie)
- Informatie opzoeken over studierichtingen/opleidingen (brede exploratie)
- Manier van informatie opzoeken over studierichtingen/opleidingen (diepe exploratie)

De plannen van de leerlingen

Ongeveer driekwart van de bevroegde leerlingen zegt volgend jaar te gaan studeren. Rond de 10% weet niet wat zij volgend jaar gaan doen of denkt volgend jaar na over wat zij willen. Een klein deel van de leerlingen gaat werken en circa 10% neemt een tussenjaar of gaat naar het vwo (categorie 'anders'). Er zijn nauwelijks verschillen tussen beide groepen scholen in wat de leerlingen na het behalen van het havodiploma gaan doen.

Tabel 4. De plannen van havoleerlingen voor het komende (studie)jaar, uitgesplitst naar scholen met een hoog en een laag vervolgsucces.

Volgend jaar	Scholen met hoger vervolgsucces	Scholen met lager vervolgsucces
Studeren	75%	72%
Jaar overdoen	11%	7%
Geen idee	5%	5%
Nadenken over wat ik wil	4%	8%
Werken	5%	7%
Anders	9%	13%

Het maken van een studiekeuze

Van de leerlingen die zeggen dat zij volgend jaar gaan studeren heeft de helft een studiekeuze gemaakt. Bijna 40% van de leerlingen denkt nog na over verschillende studierichtingen en meer dan 10% heeft nog helemaal geen keuze kunnen maken. Het onderzoek is uitgevoerd in de periode van eind januari tot en met begin april. Dit betekent dat veel leerlingen nog maar weinig tijd hadden om een beslissing te nemen.

⁹ Verkorte Vragenlijst Studiekeuzetaken, L. Demulder, J. Willems, K. Verschueren, M. Lacante en V. Donche, 2019, V. Germeijs en K. Verschueren, 2006.

Tabel 5. Het maken van een keuze door havoleerlingen op scholen met een hoog en een laag vervolgsucces.

	Hoog vervolgsucces	Laag vervolgsucces
Studiekeuze gemaakt	48%	52%
Keuze maken uit verschillende studierichtingen	38%	35%
Nog geen specifieke studiekeuze	14%	13%

Geen verschillen tussen leerlingen uit de 2 groepen scholen

Er zijn geen verschillen in de zelf-gerapporteerde inzet bij de oriëntatie en de 3 vormen van exploratie tussen de havoleerlingen uit de 2 groepen scholen. Deze inzet gaven de leerlingen aan op een vijfpuntschaal. In beide groepen scholen dachten de leerlingen even vaak over zichzelf na (oriëntatie), deden zij even goed hun best om een goede keuze te maken (zelf-exploratie), verzamelden zij even vaak informatie over studierichtingen (brede exploratie) en maakten zij even vaak gebruik van verschillende informatiebronnen (diepe exploratie). Gemiddeld dachten de leerlingen vaak na over zichzelf en hun studiekeuze en verzamelden en raadpleegden zij minder vaak informatie en verschillende bronnen over studierichtingen of hogescholen.

Tabel 6. Gemiddelde scores op onderdelen van het studiekeuzeproces, uitgesplitst naar scholen met een hoog en een laag vervolgsucces.

	Hoger vervolgsucces	Lager vervolgsucces	P-waarde
Oriëntatie	3,7	3,8	0,197
Zelf-exploratie	3,5	3,6	0,409
Brede exploratie	3,1	3,0	0,26
Diepe exploratie	2,9	2,9	0,642

Wel verschillen tussen leerlingen die wel of niet willen studeren

Er zijn wel verschillen tussen havisten die volgend studiejaar wel of niet willen studeren. De havisten die volgend jaar niet willen studeren dachten minder vaak na over zichzelf en spanden zich minder in bij het oriënteren of verzamelen van informatie over studierichtingen dan de anderen. Dit is een begrijpelijk verschil.

Tabel 7. Gemiddelde scores op onderdelen van het studiekeuzeproces, uitgesplitst naar de leerlingen die wel of niet willen studeren in 2018/2019.

	Wel studeren	Niet studeren	P-waarde
Oriëntatie	3,9	3,2	0,000
Zelf-exploratie	3,6	3,4	0,000
Brede exploratie	3,2	2,6	0,000
Diepe exploratie	3,0	2,6	0,000

5.1.1. Conclusies

De eerste conclusie is dat leerlingen uit de groep scholen met een hoger vervolgsucces zich niet beter voorbereiden op het maken van een studiekeuze dan de leerlingen uit de andere groep scholen. Ook zijn er geen verschillen bij het

kunnen maken van een studiekeuze: in beide groepen van havo-afdelingen hebben evenveel leerlingen wel of nog geen keuze gemaakt. Hieronder bekijken we of deze uitkomst in overeenstemming is met de kwaliteit van de begeleiding in beide groepen van havo-afdelingen.

De tweede conclusie is dat ongeveer de helft van de leerlingen aan het einde van hun havo-opleiding nog bezig is met het vinden van een studierichting die aansluit op hun interesses en talenten. Het onderzoek op de scholen is erop gericht om te achterhalen of de begeleiding van de scholen systematisch en gestructureerd lijkt te verlopen, zodat leerlingen tijdig een onderbouwde keuze kunnen maken.

5.2. Kwaliteit van de begeleiding bij de studiekeuze

Om inzicht te krijgen in wat scholen doen aan de begeleiding van leerlingen bij hun oriëntatie op studie en beroep, voerden we gesprekken met 39 schoolleiders, 219 leerlingen en 176 mentoren en decanen. We bezochten 39 havo-afdelingen: 20 daarvan hadden een hoog vervolgsucces en 19 havo-afdelingen behoorden tot de andere groep scholen.

Het doel van oriëntatie op studie en beroep

De meeste schoolleiders (n=33) zeggen dat hun school het maken van een bestendige studiekeuze nastreeft. Een klein aantal (n=6) zegt dat het maken van een bestendige studiekeuze geen doel is dat de school nastreeft. Een bestendige studiekeuze is dat een leerling doorgaat met de gekozen studie en niet van studie wisselt. Voor het bereiken van dat doel zetten de meeste door ons bezochte scholen LOB in combinatie met het ontwikkelen van studievaardigheden (SV) in. De schoolleiders die wij spraken, vinden het belangrijk dat leerlingen keuzes maken op basis van een beeld over studierichtingen en het studeren. Er zijn geen grote verschillen tussen de antwoorden van de schoolleiders uit beide groepen scholen. In beide groepen zijn de schoolleiders even tevreden over het resultaat van de sturing op de bestendigheid van de studiekeuze: gemiddeld geven zij het cijfer 6,6.

Tabel 8. De sturing op de bestendigheid van de studiekeuze op scholen met een hoog en een laag vervolgsucces.

Sturing bestendige keuze:	LOB en SV	LOB	SV	Totaal	Tevredenheid
Hoog vervolgsucces	14	3	1	18	6,5 (sd=1,4)
Laag vervolgsucces	11	3	1	15	6,7 (sd=0,86)
Totaal	25	6	2	33	6,6 (sd=1,2)

Succesfactoren

Schoolleiders zeggen het belangrijk te vinden dat leerlingen verschillende praktijkervaring op kunnen doen. Echter verhinderde de coronacrisis dat leerlingen stages konden lopen of opdrachten uit de praktijk konden uitvoeren. Dit verklaart mogelijk dat weinig schoolleiders praktijkgerichtheid benoemden als een factor die bijdroeg aan het maken van een bestendige studiekeuze. Dit neemt niet weg dat ook de andere aspecten van een loopbaangerichte leeromgeving weinig worden genoemd. Slechts een paar schoolleiders noemen het voeren van persoonlijke gesprekken of maatwerk als een factor waarover zij tevreden zijn vanwege de

bijdrage aan het maken van een bestendige studiekeuze. De schoolleiders benoemden vooral de aanwezigheid van een LOB-programma (doelgerichte, samenhangende en herkenbare activiteiten), de aandacht voor het ontwikkelen van studievaardigheden en de deskundigheid van mentoren en de decaan als factoren die bijdragen aan een bestendige studiekeuze en waarover zij tevreden zijn. In tabel 9 staan voorbeelden van wat schoolleiders hierover zeiden. Deze voorbeelden laten zien dat schoolleiders voorwaarden creëerden voor een gestructureerd en systematisch verloop van LOB. Er zijn geen verschillen tussen beide groepen scholen. Daarom maken we hier in de onderstaande tabel geen onderscheid in.

Tabel 9. Factoren die volgens schoolleiders positief bijdragen aan het maken van een bestendige studiekeuze (n= aantal havo-afdelingen).

Bestendige studiekeuze door:	Voorbeelden:
Doelgerichte, samenhangende activiteiten voor LOB (n=23)	Ontwikkeling ingezet met betrekking tot LOB als integraal onderdeel van programma van onder- tot bovenbouw. Er staan goede dingen op papier; een visie, doorlopende leerlijn, LOB-week.
De aandacht voor studievaardigheden in het onderwijsprogramma (n=15)	Vanaf dagstart worden vaardigheden genoemd door coaches en mentoren. Context van leren wordt aangeboden, 'waarom doe je dit?'
Deskundigheid van het team (n=13)	Docenten geschoold in didactisch coachen.
Gesprekken die mentoren voeren met leerlingen en ouders (n=6)	Driehoeksgesprekken waarbij leerling het voortouw neemt ('waar wil ik naartoe werken?' 'Wat zijn mijn kwaliteiten en wat niet?').
Persoonlijk contact met leraren en mentoren (n=4)	Persoonlijk contact met docenten. Leerlingen enthousiast maken voor je vak en meedenken over wat ze er uiteindelijk mee kunnen.
Praktijkervaring opdoen (n=4)	Veelzijdig programma, veel praktijkervaring in verschillende leerjaren. Stages, open dagen, carrière coaches. Mix van activiteiten en begeleiding.
Samenwerking van de school met het hbo (n=3)	Samenwerking met hogescholen over projecten.
Maatwerk (n=2)	Leerlingen krijgen ruimte om eigen traject te doorlopen (waarbij gesprekken basis vormen; terugkijken en vooruitkijken om nieuw plan te maken).

Zicht op interesses, kwaliteiten en passende keuzes

De gesprekken vonden plaats met de mentoren of de decaan én met leerlingen op elke havo-afdeling. Wij vroegen hen om een inschatting te maken van wat leerlingen aan hun school hebben voor het krijgen van een beter zicht op hun kwaliteiten, hun interesses en op een passende keuze voor een vervolgopleiding of soort werk. Er zijn weinig verschillen tussen wat leerlingen en mentoren uit beide groepen van havo-afdelingen zeggen over het verkrijgen van zicht op interesses en een passend vervolg. Hoewel meer leerlingen uit de groep havo-afdelingen met een laag vervolgsucces zeiden dat zij door hun school zicht hebben gekregen op hun kwaliteiten, is dat niet het geval bij het zicht op interesses en een passend vervolg. Daarom beperken we ons tot een beschrijving van wat mentoren en leerlingen op alle havo-afdelingen zeggen en maken we geen onderscheid tussen beide groepen van havo-afdelingen. De mentoren schatten in dat circa twee derde van de leerlingen door school een beter zicht op genoemde aspecten heeft gekregen. De helft van de leerlingen zegt door school een beter zicht te hebben gekregen op hun kwaliteiten en interesses, maar twee derde zegt door school geen beter zicht te hebben gekregen op een passend vervolg.

Tabel 10. Zicht op kwaliteiten, interesses en een passend vervolg volgens havoleerlingen en mentoren bij havo-afdelingen met een hoog en een laag vervolgsucces.

Het percentage leerlingen dat door LOB zicht heeft gekregen op:	Havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces	Havo-afdelingen met een laag vervolgsucces	p-waarde
Hun kwaliteiten	50%	72%	$X^2(1)=10,1;p<0,05$
Hun interesses	49%	44%	$X^2(1)=0,35;p>0,05$
Een passend vervolg	31%	33%	$X^2(1)=0,03;p>0,05$
p-waarde	$X^2(2)=2,35;p>0,05$		

Het percentage leerlingen dat volgens de mentoren door LOB zicht hebben gekregen op	Havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces	Havo-afdelingen met een laag vervolgsucces	p-waarde
Hun kwaliteiten	61%	64%	$X^2(1)=0,15;p>0,05$
Hun interesses	69%	71%	$X^2(1)=0,07;p>0,05$
Een passend vervolg	65%	67%	$X^2(1)=0,02;p>0,05$
p-waarde	$X^2(2)=0,001;p>0,05$		

Geen loopbaangerichte leeromgeving op veel scholen

Op minder dan de helft van de scholen zeggen leerlingen en mentoren dat leerlingen ervaringen met de praktijk opdoen. Op een beperkt aantal scholen worden deze of andere ervaringen, momenten of gebeurtenissen die indruk op de leerlingen maakten als uitgangspunt genomen voor een gesprek. Op de meeste scholen worden gesprekken niet door voorbereid door de leerlingen. De leerlingen en mentoren zijn het meest positief over het maken van eigen keuzes door leerlingen (zoals het bezoeken van open dagen en proefstuderen) en het leereffect daarvan.

Tabel 11. Mate van overeenkomst tussen wat mentoren en havoleerlingen zeggen over de aanwezigheid van kenmerken van een loopbaangerichte leeromgeving.

Ervaringen met/over de praktijk	Leerling: nee	Leerling: ja	Totaal
Mentor: nee	7	2	9
Mentor: ja	14	16	30
Totaal	21	18	39
Leren van de ervaringen (praktijk)	Leerling: nee	Leerling: ja	
Mentor: nee	21	9	30
Mentor: ja	4	5	9
Totaal	25	14	39

Gesprek over ervaringen (die indruk maakten)	Leerling: nee	Leerling: ja	Totaal
Mentor: nee	22	3	25
Mentor: ja	9	5	14
Totaal	31	8	39
Vorbereiden gesprekken	Leerling: nee	Leerling: ja	Totaal
Mentor: nee	18	2	20
Mentor: ja	13	6	19
Totaal	31	8	39
Leren van gesprekken	Leerling: nee	Leerling: ja	Totaal
Mentor: nee	16	7	23
Mentor: ja	9	7	16
Totaal	25	14	39
Leren van eigen keuzes	Leerling: nee	Leerling: ja	Totaal
Mentor: nee	8	10	18
Mentor: ja	7	14	21
Totaal	15	24	39

Geen dialogische gespreksvoering op veel scholen

Leerlingen en mentoren die wij spraken op de 39 havo-afdelingen zijn het vaker met elkaar eens dan oneens over wat wel of niet goed gaat bij LOB. Door steeds uit tabel 12 per onderdeel de meest voorkomende combinatie van de mening van de leerlingen en de mentoren te kiezen, kunnen wij met voorbeelden typeren hoe LOB op deze havo-afdelingen zijn ingevuld (zie tabel 13). Bij elk onderdeel geven wij citaten van dezelfde school en kozen we bij telkens een andere school.

De coronacrisis heeft de mogelijkheden van leerlingen voor het lopen van stage of het bezoeken van bedrijven beïnvloedt. Dit speelde vanaf het vierde leerjaar voor de leerlingen uit dit onderzoek. Wellicht noemen zij daardoor vaker ervaringen met de praktijk die opgedaan zijn in de onderbouw. Leerlingen geven aan het jammer te vinden dat vanaf het vierde leerjaar stages geen doorgang konden vinden. De ervaringen van leerlingen of momenten of gebeurtenissen die indruk maakten zijn vaak niet het uitgangspunt voor gesprekken met mentoren of de decaan. Het uitgangspunt zijn vooral de gesprekken die over de studiekeuze gaan en een vrijblijvend karakter hebben. Leerlingen hoeven die gesprekken volgens mentoren en leerlingen meestal niet voor te bereiden. Soms krijgen leerlingen opdrachten mee als zij te weinig vorderingen maken bij het maken van keuze. Leerlingen vinden vooral het invullen van vragenlijsten, het maken van tests en het voeren van gesprekken daarover vervelend. Zij zeggen dat deze gesprekken weinig opleveren. Mentoren verwachten dat leerlingen inzien dat het om hún toekomst gaat en spreken hen aan als zij zich niet inspinnen voor hun oriëntatie op studie en beroep. Mentoren en leerlingen zijn het erover eens dat het bezoeken van open dagen en het proefstuderen helpen bij het maken van een keuze.

Tabel 12. Voorbeelden van LOB op basis van de meest voorkomende combinaties van meningen van leerlingen en mentoren uit tabel 12 (grijze cellen).

Ervaringen praktijk: leerlingen	Ervaringen praktijk: mentoren
Door corona is er veel weggefallen. Er was een open dag met speeddates met mensen uit de praktijk. In de derde klas moest je stage lopen. Voor het vak economie moesten we naar een bedrijf.	Stages, bedrijfsbezoeken bij bedrijfseconomie, speeddates, vak onderzoek en ontwerp, projecten bij economie, meeloopdagen, profielwerkstuk.
Niet leren van de praktijk: leerlingen	Niet leren van de praktijk: mentoren
Nee, had stage willen lopen maar ging niet door. Wordt weinig tijd voor praktijk gemaakt	Dat ze goede keuze kunnen maken, er wordt nu weer ruimte voor gemaakt.

in coronatijd.	
Geen gesprek ervaringen: leerlingen	Geen gesprek ervaringen: mentoren
In havo 5 na elke toetsweek gesprek met een persoonlijke mentor over hoe het gaat en of de mentor ergens bij kan helpen. De gesprekken over vervolgopleidingen waren klassikaal tijdens gezamenlijke mentorlessen, vooral in havo 4, nu niet echt meer.	Ad hoc, kan in de mentorles zijn. In havo 5: leerlingen willen vaak individueel gesprek met decaan. Dit kan zijn na een meeloopdag of open dag, studenten hebben dan ideeën opgedaan over wat het wel/niet is.
Geen voorbereid gesprek: leerlingen	Geen voorbereid gesprek: mentoren
Je hoeft niets voor te bereiden.	De leerlingen krijgen bij sommigen mentoren huiswerk voor het volgende gesprek. Als ze dit niet doen, volgt een extra gesprek.
Niet leren van gesprekken: leerlingen	Niet leren van gesprekken: mentoren
Leerlingen moesten vragenlijst (interesseset) invoeren, maar vonden dit niet heel behulpzaam.	De gesprekken houden de leerlingen op de rails. Het leert ze zelf de verantwoordelijkheid te nemen. Nadrukkelijk hierop aangesproken.
Leren van eigen keuzes: leerlingen	Leren van eigen keuzes: mentoren
Open dag bezoeken (krijg je ruimte voor). Proefstuderen.	Vooraf open dagen, doorverwijzen naar de decaan (het decanaat is zichtbaar bij ons op school). Wij kennen de leerlingen goed.

Loopbaangerichte leeromgeving op een klein aantal scholen

Op een aantal scholen zijn leerlingen en mentoren het eens over wat goed gaat bij de afzonderlijke aspecten van een loopbaangerichte leeromgeving. Door uit te gaan van wat zij zeggen, ontstaat een beeld van een loopbaangerichte leeromgeving in de praktijk. Bij elk onderdeel geven wij citaten van dezelfde school en kozen we telkens een andere school (zie tabel 14).

Op scholen met kenmerken van een loopbaangerichte leeromgeving zijn er meer mogelijkheden voor leerlingen voor het opdoen van verschillende ervaringen met de praktijk. Hierbij hebben leerlingen en de school een doel voor ogen. De school geeft bijvoorbeeld ruimte aan leerlingen om langdurige stages te lopen of te gaan proefstuderen. In verschillende gesprekken met mentoren, leraren of de decaan komen ervaringen van leerlingen aan bod en worden er vooral vragen aan leerlingen gesteld. Leerlingen bereiden die gesprekken voor en geven een presentatie over wat zij hebben gezien of gedaan. Mentoren en de decaan geven aan zich coachend op te stellen en de leerlingen te begeleiden bij het keuzeprocess.

Tabel 13. Voorbeelden van een loopbaangerichte leeromgeving uit tabel 12 (cellen met leerling: ja en mentor: ja).

Ervaringen praktijk: leerlingen	Ervaringen praktijk: mentoren
Op hogeschool 1 dag per week levensecht project vanuit de gemeente (5 van de 6 leerlingen hebben dit gedaan). 1 leerling geeft les op de eigen school om te ervaren hoe het is om docent te zijn.	Meeloopdagen (snuffel)stages, gastsprekers, levensechte opdrachten, bedrijfsbezoeken, aansluitmodules hbo.
Leren van de praktijk: leerlingen	Leren van de praktijk: mentoren
Bewust gekeken om te verdiepen in een bepaald beroep/branche. Wens om te verdiepen/oriënteren.	Beeld krijgen van beroep, leren van ervaringen/motivatie van anderen.
Gesprek ervaringen: leerlingen	Gesprek ervaringen: mentoren
Door gesprekken met mentor, 2 à 3 x per jaar met ouders erbij; leerling is in charge, mentor stelt vragen. Decaan: beperkt, vooral doorverwijzing via mentor, of als je zelf contact opneemt met decaan.	Met mentor: individueel en groepsgesprekken (bijv. aan de hand van opdrachten). Met decaan: bij specifieke vragen/zoektocht LOB is onderdeel van gesprek ouders, leerlingen en mentor.

Voorbereid gesprek: leerlingen	Voorbereid gesprek: mentoren
In leerjaar 5 presentatie meeloopdagen vervolgstudie. Deze meeloopdagen zijn niet verplicht. Als je niet meeloopt kun je een motivatiebrief schrijven als vervangende opdracht.	Presentatie aan klas en docent/mentor. Sommige leerlingen hebben plan van aanpak, inhoud is wisselend. Leerlingen ook suggesties voorleggen en tips geven, wijzen op mogelijkheden. Soms suggestie dat het nu nog niet verstandig is om keuze te maken en te gaan studeren, maar langer de tijd nemen voor oriëntatie. Leerlingen beter/breder beeld geven, overzicht geven.
Leren van gesprek: leerlingen	Leren van gesprek: mentoren
Dat je goed naar jezelf moet luisteren, en niet laten leiden door wat anderen zeggen. Dat ik meer zelfvertrouwen heb gekregen. Dat ik initiatief moest nemen, en minder afwachtend moest zijn qua studiekeuze.	Het zet aan tot nadenken over studiekeuze, opties op een rijtje zetten. Triggers ten aanzien van interesses en kwaliteiten. Zicht op verschillen tussen hbo's. Zicht op hoe kijken anderen naar mij. Leren reflecteren, leren verwoorden.
Leren van eigen keuzes: leerlingen	Leren van eigen keuzes: mentoren
Lesgeven op de eigen school. 6 weken proefstuderen 1 dag p/w.	Stage lopen op de eigen school (lesgeven aan de 2e klas).

5.2.1. Conclusies

Dit deel van het onderzoek op de scholen gaf antwoord op 2 vragen. De eerste vraag is of de scholen met een hoog vervolgsucces hun leerlingen beter lijken te begeleiden bij hun oriëntatie op studie en beroep dan de andere scholen. Dat is niet het geval. De tweede vraag was of de begeleiding van leerlingen bij hun oriëntatie op studie en beroep systematisch en gestructureerd lijkt te verlopen en leerlingen leerden hoe zij hun keuze moeten onderbouwen. Die vraag stelden wij ook om te begrijpen hoe het komt dat de helft van de leerlingen aan het einde van het vijfde leerjaar nog geen keuze heeft gemaakt. Dit is een belangrijke vraag gebleken, omdat twee derde van alle leerlingen die wij spraken, zeggen dat zij door school geen beter zicht hebben gekregen op een passend studiekeuze. Dit is wellicht het gevolg van de manier waarop veel scholen die wij bezochten leerlingen begeleiden bij hun loopbaanoriëntatie. LOB-gesprekken worden vaak niet voorbereid en leerlingen zeggen dat zij er ook niet veel van leren. In de LOB-gesprekken is op de meeste scholen meer aandacht voor het maken van een keuze dan voor het leren de studiekeuze te onderbouwen. De tweede vraag moeten wij daarom negatief beantwoorden: ondanks dat er volgens de schoolleiders voorwaarden voor een goed verloop van LOB zijn gecreëerd, lijkt de begeleiding van leerlingen op de meeste scholen niet systematisch en gestructureerd genoeg te verlopen. Het risico hierbij is dat leerlingen niet tijdig een onderbouwde studiekeuze kunnen maken.

6. Voorbereiding op het studeren

In dit hoofdstuk beschrijven wij welke beheersing van studievoordigheden havo-leerlingen hebben. Daarnaast beschrijven wij of zij de vaardigheden die nodig zijn voor een hbo-studie doelgericht, samenhangend en herkenbaar aangeboden krijgen. Voor dit deel van het verdiepend onderzoek sluiten we enerzijds aan bij studievoordigheden die in eerdere onderzoeken vervolgsucces voorspelden, zoals metacognitieve strategieën, leerstrategieën en het vasthouden van de aandacht.¹⁰ Voor dit onderdeel hebben wij een schriftelijke vragenlijst ingezet. Anderzijds sluiten we aan bij de andere vaardigheden die hbo-instellingen noemen als een voorwaarde voor vervolgsucces, zoals onderzoeken, samenwerken, analyseren en schriftelijk en mondeling rapporteren. Dit zijn vaardigheden die ook deel uitmaken van de examenprogramma's van de havo. Deze zijn bedoeld om leerlingen voor te bereiden op het hbo, waarin abstracte kennis en de toepassing daarvan in de praktijk wordt gecombineerd. Voor dit onderdeel voerden wij op de havo-afdelingen gesprekken met leerlingen en leraren.

6.1. Beheersing van studievoordigheden

Op de 39 scholen hebben wij, naast de oriëntatie op studie en beroep, bij dezelfde 874 havo-leerlingen uit het vijfde leerjaar een vragenlijst afgenomen over hun beheersing van studievoordigheden. Daarbij maakten wij gebruik van de Vragenlijst Studievoordigheden voor Vervolgsucces¹¹ en kozen de volgende schalen:

- Plannen, monitoren, timemanagement (metacognitieve strategieën)
- Vasthouden van aandacht (aandacht)
- Strategieën voor het eigen maken van de studie-inhoud (leerstrategieën)

Geen verschil tussen de leerlingen uit de 2 groepen

Er zijn geen verschillen tussen de leerlingen uit de 2 groepen havo-afdelingen in hun zelf-gerapporteerde beheersing van studievoordigheden. Dit hebben zij aangegeven op een vijf-puntschaal. Leerlingen van scholen met een hoog vervolgsucces hebben geen andere beheersing van (meta)cognitieve strategieën dan de leerlingen uit de andere groep. Ook zijn er geen verschillen tussen beide groepen in de aandacht bij de les houden en het leren.

Tabel 14. Gemiddelde beheersing van studievoordigheden van havo-leerlingen van scholen met een hoog en een laag vervolgsucces.

	Hoog vervolgsucces	Laag vervolgsucces	p-waarde
Metacognitieve strategieën	3,0	2,9	0,721
Aandacht	3,0	3,0	0,700
Leerstrategieën	3,3	3,4	0,350

¹⁰ Self-Regulated Learning and Academic Performance: a Study among Freshman, Monique de Bruijn-Smolters, 2017.

¹¹ Vragenlijst Studievoordigheden voor Studiesucces, M. de Bruijn-Smolters, 2017.

Geen verschillen tussen leerlingen die wel of niet gaan studeren

Bij het plannen, monitoren of het gebruiken van leerstrategieën zijn er geen verschillen tussen leerlingen die volgend jaar wel en niet gaan studeren. Er is hooguit een klein verschil in het vasthouden van de concentratie. Leerlingen die het volgende jaar niet gaan studeren houden hun concentratie iets minder sterk vast dan de andere leerlingen.

Tabel 15. Gemiddelde beheersing van zelf-gerapporteerde studievaardigheden van havo-leerlingen die wel en niet willen studeren

	Volgend jaar wel studeren		Volgend jaar niet studeren	p-waarde
Metacognitieve strategieën	3,0		2,9	0,140
Aandacht	3,0		2,8	0,06
Leerstrategieën	3,4		3,3	0,135

Geen verschil met hbo-studenten

De gemiddelde beheersing van de zelf-gerapporteerde studievaardigheden van de havisten komt overeen met de gemiddelde scores van eerstejaars studenten uit het onderzoek van De Bruijn-Smolters.¹² Daarmee kunnen wij niet concluderen dat havisten goed zijn voorbereid op het studeren, maar alleen aangeven dat de leerlingen die bevestigd niet afwijken van de hbo-studenten die elders zijn bevestigd.

¹² In: Klatter, E, De Bruijn-Smolters, M, Van Beelen Slijper, J. Onderzoek naar het Keuzedeel Voorbereiding Hbo in het economisch domein, paper ORD 2019, zie tabel 3 (pagina 9). Opmerking: in het onderzoek naar het Keuzedeel is een 7-puntsschaal gebruikt, terwijl wij voor een 5-puntsschaal hebben gekozen.

6.1.1. Conclusies

De eerste conclusie is dat leerlingen uit de groep havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces geen ander gebruik van studievaardigheden rapporteren dan de leerlingen uit de andere groep. Hieronder bekijken we of deze uitkomst in overeenstemming is met de kwaliteit van de voorbereiding in beide groepen van havo-afdelingen.

De tweede conclusie is dat de meeste havoleerlingen aangeven dat zij niet consequent of veelvuldig gebruik maken van studievaardigheden. Het onderzoek op de scholen is erop gericht om te achterhalen of de verwerving van vaardigheden op een doelgerichte, samenhangende en herkenbare manier lijkt plaats te vinden, zodat we een inschatting kunnen maken van de verbetermogelijkheden.

6.2. Kwaliteit van de voorbereiding op het studeren

Om inzicht te krijgen in wat havo-afdelingen doen aan de verwerving van vaardigheden die relevant zijn voor een hbo-studie, voerden we gesprekken met 39 schoolleiders, 219 leerlingen en 215 leraren. We bezochten 39 havo's: 20 daarvan hadden een hoog vervolgsucces en 20 havo's behoorden tot de andere groep scholen. Met de schoolleiders spraken we over de doelen die hun scholen nastreven bij de voorbereiding op het studeren, hun tevredenheid over het behaalde resultaat en de succesfactoren die ten grondslag liggen aan het resultaat. Met de leerlingen en de leraren bespraken wij de voorbereiding op het studeren aan de hand van 3 vaardigheden die bij elkaar genomen 12 aspecten afdekken:

- Probleemoplossend samenwerken (vaardigheid 1):
 - Problemen in de praktijk kunnen herkennen;
 - Samen met anderen een plan kunnen maken om tot 1 of meerdere oplossingen te komen;
 - Systematisch informatie kunnen verzamelen;
 - Schriftelijk en mondeling verslag doen over bevindingen en aanbevelingen.

- Voorbereid zijn op hogere eisen (vaardigheid 2)
 - Zelfstandig zijn;
 - Verantwoordelijkheid nemen voor het leerproces en studieresultaten;
 - Langere tijd geconcentreerd zijn;
 - Doorzettingsvermogen hebben;
 - Zelf stappen ondernemen als zij iets niet begrijpen of kunnen doen.

- Informatie zoeken, selecteren en gebruiken (vaardigheid 3):
 - Tijdens hoorcolleges luisteren en aantekeningen maken;
 - Informatieverwerkingsstrategieën toepassen bij grote hoeveelheden tekst;
 - Informatie beoordelen op relevantie, betrouwbaarheid en bruikbaarheid.

Doelgerichtheid van de voorbereiding op het vervolgonderwijs

Wij vroegen de schoolleiding of het behalen van de propedeuse binnen 1 studiejaar het doel van de voorbereiding op het vervolgonderwijs is. Vrijwel alle schoolleiders zeggen dat zij dit doel niet nastreven, omdat zij niet verantwoordelijk kunnen zijn voor een resultaat waar hun scholen niet bij betrokken zijn. Deze antwoorden leiden volgens de schoolleiders niet tot de conclusie dat hbo-vaardigheden niet belangrijk zijn. Zij geven aan dat wel te vinden. In de eerste plaats zeggen schoolleiders dat het behalen van een havodiploma niet goed mogelijk is zonder goede studievoordigheden. In de tweede plaats signaleren zij dat de voorbereiding op het hbo onderdeel uitmaakt van het examenprogramma. Elke schoolleider noemt daarom een mix van activiteiten die voor een deel het gevolg zijn van eigen keuzes van de school, zoals het werken met een flexrooster en studieplanners. Voor een ander deel zijn die activiteiten het gevolg van examenprogramma's, waarin bijvoorbeeld onderzoeks- en informatievaardigheden en het wendbaar gebruiken van concepten in verschillende contexten zijn opgenomen.

De schoolleiders gaven aan dat het behalen van de propedeuse niet als doel na te streven en ook geen concrete doelen voor de studievoordigheden of aanvullende doelen voor de andere vaardigheden te hebben opgesteld. Daarom stelden wij hen geen vragen over de succesfactoren en hun tevredenheid daarover.

Herkenbaarheid van het aanbod

Per havo-afdeling vroegen wij circa 6 leerlingen individueel om bij elke vaardigheid over de daarbij horende aspecten te vertellen of zij daar iets over leerden op hun school. Vervolgens vroegen wij of zij met elkaar voorbeelden konden geven, waaruit het aanbod bleek en welke onderwijsactiviteiten daarbij horen. Daarna gaven de leerlingen bij elke vaardigheid individueel aan of zij vinden dat hun school hen goed voorbereidt op het hbo. Dit hebben wij op dezelfde manier ook bij 6 leraren uit de bovenbouw gedaan, maar dan vanuit het perspectief van de leraar die leerlingen iets leert over de aspecten en voorbereidt op het vervolgonderwijs.

Er zijn weinig verschillen tussen beide groepen havo-afdelingen. In elk groep zegt circa 70% van de leerlingen en de leraren dat er iets is geleerd over probleemoplossend samenwerken, zelfregulatie en informatie zoeken, selecteren en gebruiken. Elke vaardigheid is voor de meeste leerlingen en leraren dus herkenbaar aanwezig in het onderwijs. Hierbij zeggen leraren in de groep havo-afdelingen met een laag vervolgsucces vaker dat hun leerlingen iets leren over de vaardigheden die passen bij de hogere eisen van het hbo.

Tabel 16. Herkenbaarheid van vaardigheden in het aanbod volgens leerlingen en leraren bij havo-afdelingen met een hoog en een laag vervolgsucces.

Percentage leerlingen dat zegt dat zij iets geleerd hebben over:	Bij havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces	Bij havo-afdelingen met een laag vervolgsucces	p-waarde
Samenwerken	76%	69%	$X^2(1)=0,88;p>0,05$
Hogere eisen	71%	65%	$X^2(1)=0,50;p>0,05$
Informatie	69%	67%	$X^2(1)=0,08;p>0,05$
p-waarde	$X^2(2)=0,05;p>0.05$		
<hr/>			
Percentage leraren dat zegt dat leerlingen iets geleerd hebben over:	Bij havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces	Bij havo-afdelingen met een laag vervolgsucces	p-waarde
Samenwerken	84%	86%	$X^2(1)=0,05;p>0,05$
Hogere eisen	62%	79%	$X^2(1)=5,68;p<0,05$
Informatie	79%	78%	$X^2(1)=0,04;p>0,05$
p-waarde	$X^2(2)=1,44;p>0.05$		

Nadat de leerlingen en de leraren per vaardigheid voorbeelden gaven, vroegen wij bij elke vaardigheid aan leerlingen en leraren of de school leerlingen goed voorbereidt op de verwachtingen van het hbo. Beide groepen havo-afdelingen verschillen weinig van elkaar. In elke groep zegt circa 50%-60% van de leerlingen en circa 60%-70% van de leraren bij elke vaardigheid dat de school de leerlingen goed voorbereidt op het hbo. In elke groep zijn er havo-afdelingen waar weinig leerlingen of leraren vinden dat er goed voorbereid wordt op het hbo en havo-afdelingen waar veel leerlingen of leraren dat niet vinden. Er zijn verschillen tussen havo-afdelingen, maar die hangen niet samen met de hoogte van het verwachte vervolgsucces. De leraren uit de groep havo-afdelingen met een laag vervolgsucces zeggen dat hun leerlingen even goed zijn voorbereid op de hogere eisen van het hbo als de leraren uit de andere groep.

Tabel 17. Percentage leerlingen en leraren dat de voorbereiding op het hbo goed vindt op havo-afdelingen met een hoog en een laag vervolgsucces.

Percentage leerlingen zegt dat zij goed voorbereid zijn op:	Bij havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces	Bij havo-afdelingen met een laag vervolgsucces	p-waarde
Samenwerken	65%	57%	$X^2(1)=1,20;p>0,05$
Hogere eisen	50%	50%	$X^2(1)=0,18;p>0,05$
Informatie	72%	81%	$X^2(1)=1,65;p>0,05$
p-waarde	$X^2(2)=1,03;p>0,05$		
Percentage leraren zegt dat leerlingen goed voorbereid zijn op:	Bij havo-afdelingen met een hoog vervolgsucces	Bij havo-afdelingen met een laag vervolgsucces	p-waarde
Samenwerken	73%	64%	$X^2(1)=1,67;p>0,05$
Hogere eisen	62%	68%	$X^2(1)=0,03;p>0,05$
Informatie	77%	81%	$X^2(1)=0,33;p>0,05$
p-waarde	$X^2(2)=1,08;p>0,05$		

Samenhangend aanbod

Leerlingen en leraren lichtten met voorbeelden toe hoe de voorbereiding op de 3 vaardigheden (probleemoplossend samenwerken, voorbereid zijn op de hogere eisen en informatie zoeken, selecteren en gebruiken) zijn ingevuld. Die voorbeelden analyseerden wij om een beeld over de samenhang van het aanbod te verkrijgen. Daarvoor vergeleken we de voorbeelden van havo-afdelingen waar leerlingen of leraren vinden dat er een goede voorbereiding is op het hbo met de voorbeelden van de andere havo-afdelingen. Bij elk voorbeeld keken we of het ging om onderwijsactiviteiten van afzonderlijke vakken of dat de onderwijsactiviteiten vakoverstijgend waren. Daarnaast bekeken we of de onderwijsactiviteiten onderdeel waren van een doorlopende leerlijn.

Vóór de vergelijking van voorbeelden gingen we eerst na of leerlingen en leraren op elke havo-afdeling hetzelfde beeld hadden over het wel of niet goed voorbereiden op het hbo. Dat was wel het geval. Als twee derde van de leerlingen die wij hadden gesproken op een havo-afdeling zei dat zij voor een studievaardigheid goed worden voorbereid op het hbo, dan zei twee derde van hun leraren in alle gevallen dat ook. Als minder dan twee derde van de leerlingen dat zei, dan zeiden hun leraren dat in alle gevallen ook. Als onderscheid bij het vergelijken van de voorbeelden hielden we een criterium van twee derde van de leerlingen en de leraren die bij een vaardigheid zeiden dat de school goed voorbereidt op het hbo aan.

Tabel 19. Mate van overeenkomst tussen wat twee derde van de leerlingen en twee derde van de leraren op een havo-afdeling zeggen over hoe goed leerlingen zich voorbereid voelen of voorbereid zijn op 3 vaardigheden waarvan hbo-docenten verwachten dat eerstejaars studenten die beheersen.

Probleemoplossend samenwerken	Twee derde van de leerlingen zegt: niet goed voorbereid	Twee derde van de leerlingen zegt: wel goed voorbereid	Totaal
Twee derde van de leraren zegt: niet goed voorbereid	18 havo-afdelingen		
Twee derde van de leraren zegt: wel goed voorbereid:		21 havo-afdelingen	39 havo-afdelingen
Vorbereid zijn op hogere eisen	Twee derde van de leerlingen zegt: niet goed voorbereid	Twee derde van de leerlingen zegt: wel goed voorbereid	Totaal
Twee derde van de leraren zegt: niet goed voorbereid	23 havo-afdelingen		
Twee derde van de leraren zegt: wel goed voorbereid		16 havo-afdelingen	39 havo-afdelingen
Informatie zoeken, selecteren en gebruiken	Twee derde van de leerlingen zegt: niet goed voorbereid	Twee derde van de leerlingen zegt: wel goed voorbereid	Totaal
Twee derde van de leraren zegt: niet goed voorbereid	12 havo-afdelingen		
Twee derde van de leraren zegt: wel goed voorbereid		27 havo-afdelingen	39 havo-afdelingen

Leren samenwerken in vakken zonder doorlopende leerlijn

De voorbeelden die leraren en leerlingen geven over probleemoplossend samenwerken gaan vrijwel altijd over afzonderlijke vakken. Daarbinnen gaan deze soms over het profielwerkstuk. Wij ontdekten geen verschillen tussen havo-afdelingen waar twee derde van de leerlingen en de leraren zegt dat er wel of geen goede voorbereiding is op het hbo. Voor leraren is het verbeteren van de samenhang in het aanbod een herkenbaar punt. Dit blijkt uit de suggesties om langere tijd aan grotere projecten te werken of door in de activiteiten meer structuur aan te brengen. Voor leerlingen mogen docenten het doel van activiteiten met probleemoplossend samenwerken duidelijker uitleggen en vaker worden gedaan. Wij vonden geen goede verklaring voor probleemoplossend samenwerken over waarom op de ene havo-afdeling wel wordt gezegd dat de voorbereiding op het hbo goed is en op de andere havo-afdeling niet. Onderstaande voorbeelden in tabel 20 verduidelijken deze conclusie. De voorbeelden van de leraren en de leerlingen uit elke kolom zijn van dezelfde havo-afdeling.

Tabel 20. Voorbeelden die kenmerkend zijn voor het aanbod en de onderwijsactiviteiten van probleemoplossend samenwerken.

Goede voorbereiding	Geen goede voorbereiding
<i>Voorbeeld leraren</i>	<i>Voorbeeld leraren</i>
Bij LO: bewegingsproblematiek samen oplossen. Profielwerkstuk (pws). Maatschappijleer: pws in het klein: pluriforme samenleving. Kennisleertoets in de klas, gezamenlijk vak 'global studies' (tweetalig havo):onder	Voorbeeld bij tekenen, leerlingen werken met een thema waarbij ze zelf moeten brainstormen tot wat voor beeld ze komen. Starten met een titel en moeten vanuit daar ermee aan de gang. Voorbeeld bij NLT, vanuit modules moeten leerlingen zelf op onderzoek gaan en

andere interviewen leraren.	probleemoplossend aan de slag gaan. Schools programma in havo 4. Leerlingen moeten onderzoek doen in een groep en een eindpresentatie geven over dit project. Onderdelen zijn onderzoek doen, presenteren.
<i>Verbetersuggestie leraren</i>	<i>Verbetersuggestie leraren</i>
Op de samenwerking in een groepje zou je meer individuele feedback moeten geven (meeliften). Het aanbod is goed, maar of elke individuele leerling dan goed voorbereid is, is de vraag. Er moet meer structuur in komen. Er ligt meer focus op product dan op proces (om het behapbaar te houden), zeker in bovenbouw; focus op syllabus. Er moet meer systematische feedback/beoordeling komen op het probleemoplossend samenwerken.	School zou grotere projecten kunnen opzetten, waarbij leerlingen in groepjes over langere tijd problemen onderzoeken en uitwerken. Lastig is dat je te maken hebt met het examenprogramma, wat ook al zwaar is. Focus ligt daarom vaak op het uitvoeren van het examenprogramma. Docent zou graag de stap naar willen maken, maar dan zou examenprogramma anders georganiseerd moeten worden. Andere docenten beamen dit en zouden dit soort projecten ook als onderdeel van het onderwijsprogramma willen zien.
<i>Voorbeeld leerlingen</i>	<i>Voorbeeld leerlingen</i>
Bij biologie een project met proefjes. Bij maatschappijleer: project pluriforme samenleving, interviews. Profielwerkstuk. Bij technieklessen ontwerp/ontwikkeling producten.	Voorbeeld aardrijkskunde. Probleem van wateroverlast. Leerlingen moesten in groepjes oplossingen bedenken en presenteren om wateroverlast te voorkomen/tegen te gaan.
<i>Verbetersuggestie leerlingen</i>	<i>Verbetersuggestie leerlingen</i>
Niet van toepassing	School zou de eerdergenoemde voorbeelden meer en vaker kunnen doen. Maar vooral ook uitleggen waarom het leerzaam is op bijvoorbeeld het hbo. Daarnaast ook bij andere vakken doen dan alleen bij aardrijkskunde en economie.

Hogere eisen zijn onderdeel van de inrichting van het onderwijs

De voorbeelden die leraren en leerlingen geven gaan vaak over het geleidelijk loslaten van leerlingen door leraren gedurende hun jaren op de havo, het bieden van een flexibel rooster en het maken van een eigen studieplanning. Ook worden vaak genoemd: het inzetten van langere lessen en grotere toetsen om het doorzettingsvermogen en de concentratie te stimuleren én het reflecteren op de zelfstandigheid en verantwoordelijkheid in driehoeksgesprekken. Uit de verbetersuggesties van leraren blijkt de behoefte om de samenhang te versterken met een doorlopende leerlijn. Op een aantal havo-afdelingen waar twee derde van de leerlingen en de leraren de voorbereiding op de hogere eisen niet goed vinden, zeggen de leerlingen dat het pedagogisch-didactisch handelen moet verbeteren. Op havo-afdelingen waar de leerlingen en de leraren de voorbereiding op de hogere eisen goed vinden, vonden leerlingen dat niet. Onderstaande voorbeelden in tabel 21 geven het verschil weer tussen de 2 groepen havo-afdelingen. De voorbeelden van de leraren en de leerlingen uit elke kolom zijn van dezelfde school.

Tabel 21. Voorbeelden die het aanbod en de onderwijsactiviteiten van zelfregulering kenmerken.

Goede voorbereiding	Geen goede voorbereiding
<i>Voorbeeld leraren</i>	<i>Voorbeeld leraren</i>
<p>Continu proces, zowel in vakken als mentoraat. Bijvoorbeeld als ze ziek zijn geweest, gaan ze er zelf achteraan: wat heb ik gemist?</p> <p>In het onderwijsconcept is het principe van verantwoordelijkheid nemen het uitgangspunt. Je ziet terug dat ze zelfstandig keuzes maken in bijvoorbeeld de flexuren die ze volgen.</p> <p>Per vak is het de bedoeling dat ze aan de leerlijn werken. Dat is ook een stimulans om verantwoordelijkheid te nemen voor hun leerproces. Daarin kunnen leerlingen keuzes maken, er zijn verschillende leerroutes. Docenten gaan er verschillend mee om, maar in principe is het de bedoeling dat leerlingen een eigen planning maken.</p> <p>School werkt met reflectie. Dit zijn punten (zelfstandigheid/verantwoordelijkheid, et cetera) die in reflectie terugkomen.</p>	<p>Wat ik mijn leerlingen het meest probeer bij te brengen is dat het leerproces bij jezelf ligt. Jezelf van feedback voorzien, kritisch naar je eigen werk kijken en eventueel hulp vragen aan docent. Ik vind het ook een lastige, omdat sommige leerlingen het lastig blijven vinden. Ik probeer leerlingen duidelijk te maken dat zij zelf het beste weten wat er in hun hoofd omgaat. Je zult altijd iets met feedback moeten doen, hetzij door een ander, hetzij door jezelf. Als je geen feedback krijgt, weet je ook niet wat je fout doet. Mentor helpt ook met gesprekken, ook als het niet helemaal goed gaat met de 'hogere eisen'.</p> <p>De laatste jaren zijn we actiever bezig met werken vanuit leerdoelen. Aan de voorkant duidelijk maken wat we verwachten van de leerlingen, waardoor ze het eigenaarschap meer handen en voeten kunnen geven. Als mentor hebben we nu leerlingbespreking. Namelijk: als een leerling aangeeft dat ze beter willen gaan leren, geeft de mentor aan dat dat concreter mag worden.</p> <p>Ik merk op dat leerlingen het de laatste jaren moeilijker vinden om vragen te stellen. Er is, na corona, een groep onzichtbaarder geworden. Die stellen minder vragen en nemen minder verantwoordelijkheid voor hun leren. De verschillen worden groter.</p>
<i>Verbetersuggestie leraren</i>	<i>Verbetersuggestie leraren</i>
<p>Expliciet maken in brede leerlijn, zodat het een thema blijft. Iemand vraagt zich af of de school hier iets aan kan doen, is het ook niet een landelijke ontwikkeling dat leerlingen deze vaardigheden minder ontwikkelen de laatste jaren?</p>	<p>Leerlingbespreking.nl: leraren vullen het eerst in, ook leerling. Het is vrij arbeidsintensief. Als je 200 leerlingen hebt en je moet op elke leerling reageren, vraagt dat heel veel tijd. Als we het concreter zouden invullen, valt er winst te behalen.</p> <p>Als ik denk aan de afspraken die we maken met bijvoorbeeld studiewijzers. Een leerling moet aan de hand van de studiewijzer zijn weektaak doen. Als ik dat niet los in magister zet, dan doen leerlingen het niet, want het staat niet in Magister. Het is altijd een balans tussen hoeveel je ze aan de hand houdt en in hoeverre je ze meer los laat.</p> <p>Juist aansturen op plan van aanpak dat ze voor zichzelf invullen op leerlingbespreking. Namelijk ze aanleren dat het hún proces is.</p>

	Maar als je ze helemaal verantwoordelijk maakt, zijn de resultaten ook weer lager. Leerlingen krijgen bij ons echt heel veel kansen. Ze krijgen steeds een nieuwe kans als ze iets niet maken en ook deadlines worden wel eens overschreden. Dat stopt natuurlijk ergens in het hbo. Is dat vertroetelen iets goeds of iets slechts? Het zijn nog wel kinderen. Het omslagpunt moet eens komen, dat zal op het hbo zijn en ik weet niet of we ze daarop kunnen voorbereiden.
<i>Voorbeeld leerlingen</i>	<i>Voorbeeld leerlingen</i>
Leerlingen leren dat het belangrijk is om te plannen, vragen te stellen als je hulp nodig hebt, eigen verantwoordelijkheid. Flexrooster, leerlingen krijgen veel mogelijkheden voor het maken van eigen keuzes. Maar wel eigen verantwoordelijkheid.	School probeert wel dat je zelf dingen gaat doen, zoals de studieplanners. Het verschilt per persoon, want soms heb je wat meer hulp nodig. Bij atheneum 4 zag je een overgang van overal mee geholpen worden naar het zelf moeten doen. Langere tijd geconcentreerd kunnen zijn ligt ook bij jezelf. Bij sommige vakken kun je niet 50 minuten naar uitleg luisteren, bij andere wel.
<i>Verbetersuggestie leerlingen</i>	<i>Verbetersuggestie leerlingen</i>
Niet van toepassing	Ik had in het eerste en tweede jaar een vak waarbij je samenvattingen ging maken en plannen (leren leren). Dat is daarna niet verdergegaan. Het is handig als je daarin persoonlijk wordt geholpen. Je zou langer met het vak door moeten gaan, de hele periode van de havo. En niet met de hele klas tegelijk, maar in kleine groepjes of 1 op 1. Later in het traject moet het meer zijn toegespitst op de hogere eisen van het hbo. Vanaf de derde klas kan je worden voorbereid op de hoge eisen.

Informatievaardigheden in vakken zonder doorlopende leerlijn

De voorbeelden van leraren en leerlingen over informatievaardigheden gaan vrijwel altijd over afzonderlijke vakken, daarbinnen soms over het profielwerkstuk. Informatie beoordelen op relevantie, betrouwbaarheid en bruikbaarheid wordt vaker genoemd dan het gebruiken van informatieverwerkingsstrategieën en het maken van aantekeningen tijdens de les. Dat is niet vreemd, aangezien het beoordelen van informatie een onderdeel is van het examenprogramma bij verschillende vakken. Het verbeteren van de samenhang in de activiteiten en afstemming op de eisen van het hbo een herkenbaar punt voor de leraren. In beide groepen havo-afdelingen vinden leraren een doorlopende leerlijn wenselijk voor de verwerving van informatievaardigheden. Op de havo-afdelingen met, volgens de leerlingen én de leraren, slechte voorbereiding op informatievaardigheden zeggen leerlingen vaak dat zij deze vaardigheden niet goed aangeleerd kregen en er te weinig mee konden oefenen. Onderstaande voorbeelden in tabel 22 illustreren het verschil tussen de 2 groepen havo-afdelingen. De voorbeelden van de leraren en de leerlingen uit elke kolom zijn van dezelfde school.

Tabel 22. Voorbeelden die kenmerkend zijn voor het aanbod en de onderwijsactiviteiten van informatie zoeken, selecteren en gebruiken.

Goede voorbereiding	Geen goede voorbereiding
<i>Voorbeeld leraren</i>	<i>Voorbeeld leraren</i>
Een periode in examenklas ter voorbereiding van eindwerkstuk is 'onderzoek' waarin je deze vaardigheden leert. Bij scheikunde leer je de talige opdrachten te analyseren op wat je nodig hebt om de opgave te kunnen maken. Bij geschiedenislessen en Nederlands leer je werken met bronnen en beoordelen of een bron betrouwbaar en representatief is (bijvoorbeeld bij slavernij opdracht) Bij aardrijkskunde kijken in omgeving om antwoorden te vinden op vragen als 'hoe kom je aan informatie?' Dilemma: we hebben in het gegeven curriculum en niet alle ruimte. Je moet de hele groep meenemen richting het examen.	Grote stukken tekst, we leren ze om informatie te benaderen en te ontdekken. Het vak Onderzoek & Ontwerp (O&O) heeft hier veel aandacht voor, net als Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV). Van opzoeken naar onderzoeken. We zien grote verschillen in deze vaardigheden tussen leerlingen, motivatie speelt grote rol. Leesstrategie examenopdracht, uit zichzelf markeerstiften erbij pakken. Bij bio vanaf klas die nadrukkelijk al examenvragen invoegen in de toetsen.
<i>Verbetersuggestie leraren</i>	<i>Verbetersuggestie leraren</i>
Beter beeld wat het hbo van ons verwacht, hoe sluit het aan? Middelbare school zit vast aan eindtermen en methodes, dat kan beperkend werken (beperkte tijd, omschreven doelen). Samenwerking tussen de vakken.	In de bovenbouw toegang tot wetenschappelijke artikelen en publicaties zou helpend zijn (kan nu niet hier op school).
<i>Voorbeeld leerlingen</i>	<i>Voorbeeld leerlingen</i>
Les over informatie op internet zoeken en bekijken of dat betrouwbaar is. Voor het maken van je profielwerkstuk leer je dat. Bij Nederlands leer je belangrijke dingen uit tekst te halen. Bij Frans ook.	Bij Nederlands of aardrijkskunde leer je hoe je de betrouwbaarheid van bronnen kan beoordelen.
<i>Verbetersuggestie leerlingen</i>	<i>Verbetersuggestie leerlingen</i>
Informatie gebruiken: als je iets moet leren, welk deel van de tekst is dan het belangrijkste?	Meer leren hoe je bronnen kan vinden en selecteren. Grotere teksten leren analyseren.

6.2.1. Conclusies

Het onderzoek op de havo-afdelingen geeft antwoord op 2 vragen. De eerste vraag is of scholen met een hoger vervolgsucces hun leerlingen beter te lijken voorbereiden op het vervolgonderwijs. Wij constateerden tussen de 2 groepen havo-afdelingen geen verschillen tussen de door de leerlingen en leraren gerapporteerde kwaliteit van de voorbereiding op het vervolgonderwijs. Daarom moeten we de eerste vraag negatief beantwoorden. De tweede vraag was of de voorbereiding op het vervolgonderwijs doelgericht, samenhangend en herkenbaar lijkt. Als dit niet zo is, zijn er wellicht mogelijkheden om het vaardigheidsniveau te verbeteren. De doelgerichtheid van het aanbod voor vaardigheden lijkt laag. Dat komt mogelijk enerzijds door het niet concretiseren van het doel en het afspreken van een ondergrens die elke leerling moet halen bij de verwerving van studievaardigheden. Anderzijds is dat mogelijk het gevolg van de aanname dat de voorbereiding op het vervolgonderwijs, in dit geval de verwerving van hbo-vaardigheden, onderdeel uitmaakt van de examenprogramma's. Op basis van dit onderzoek kunnen we niet concluderen dat vaardigheden in samenhang of vanuit een doorlopende leerlijn in

afzonderlijke vakken worden aangeboden. De vaardigheden lijken wel op een herkenbare manier aangeboden te worden. Dat is positief: het is voor leerlingen zichtbaar dat het aanleren van de vaardigheden die zij nodig hebben voor een vervolgopleiding op het hbo een onderdeel van hun onderwijsprogramma is. De tweede vraag kunnen wij niet op alle onderdelen positief beantwoorden. Dit betekent dat er mogelijkheden lijken te zijn voor het verbeteren van het beheersingsniveau van vaardigheden die hbo's belangrijk vinden.

7. Reflectie en verbeter suggesties

Voortbouwend op de onderzoeksuitkomsten, hebben wij een paar verbeter suggesties voor havo-afdelingen en beleidsmakers. Havo-afdelingen moeten hun leerlingen goed voorbereiden op het vervolgonderwijs door middel van Loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) en het uitvoeren van de examenprogramma's. De manier waarop havo-afdelingen LOB en de ontwikkeling van vaardigheden invullen, kan worden verbeterd. De huidige examenprogramma's bieden havo-afdelingen te weinig houvast. Daarom moeten examenprogramma's worden aangepast. Havisten met een minder goed verlopen schoolloopbaan in het voortgezet onderwijs hebben een relatief grote kans op studie-uitval in het eerste studiejaar. Een mbo-studie kan beter bij een aantal van deze leerlingen passen. Hier kan de inspectie aan bijdragen door de gelijkwaardigheid van havo- en mbo-opleidingen niveau 4 als uitgangspunt te nemen bij de beoordeling van de resultaten.

Verbetersuggesties voor havo-afdelingen

Het stelsel van kwaliteitszorg van vrijwel alle onderzochte havo-afdelingen is niet ingericht op de voorbereiding op het vervolgonderwijs. Deze scholen maken het niet inzichtelijk wat de opbrengsten van de voorbereiding op het vervolgonderwijs moeten zijn en voeren activiteiten uit die nauwelijks zijn gebaseerd op een samenhangend beleid. Wij veronderstellen dat een samenhangend beleid voor de voorbereiding op de studiekeuze en het studeren bijdraagt aan de kansen van leerlingen op een succesvol verloop van het eerste studiejaar in het hbo.

Wij denken dat samenhang tussen beide componenten nodig is om 2 redenen. In de eerste plaats is het belangrijk dat leerlingen een keuze maken op basis van een volledig beeld van hoe hun kwaliteiten en interesses aansluiten op de eisen van een studie of een beroep. Hiermee kan voorkomen worden dat leerlingen op het hbo worden geconfronteerd met vaardigheidseisen en opgaven waaraan zij niet kunnen of willen voldoen. In de tweede plaats is het belangrijk dat vakken invulling geven aan het domein oriëntatie op studie en beroep. Dat kunnen zij bijvoorbeeld doen door leerlingen systematischer te laten reflecteren op hun ervaringen met praktische opdrachten en het profielwerkstuk. Hiermee kunnen scholen hun leerlingen beter zicht geven op hun eigen kwaliteiten en interesses, waarmee zij doelgericht aan de ontwikkeling van hun kennis en vaardigheden gaan werken.

Vrijwel alle havisten willen na het behalen van hun diploma naar het hbo. Wij hebben niet gemerkt dat de door ons bezochte scholen onderzoeken of de kwaliteiten en interesses van leerlingen in voldoende mate aansluiten op wat volgens sommige hbo-instellingen nodig is voor een hbo-studie. Ook krijgen havisten met een risico op studie-uitval dezelfde begeleiding als andere havisten. Van een stelsel van kwaliteitszorg mogen wij verwachten dat leerlingen met een risico op uitval in beeld zijn in het vervolgonderwijs en dat er passende maatregelen worden genomen. Dit kan door het beter voorbereiden van leerlingen op het vervolgonderwijs zijn, maar ook zijn dat een havist na het derde of vierde leerjaar overstapt naar een mbo-4 opleiding.

Verbetersuggestie voor de inspectie

In het resultatenmodel voor het voortgezet onderwijs gaat de inspectie ervan uit dat een havoleerling die overgaat naar het derde leerjaar en daarna naar een mbo-4

opleiding gaat, afstroomt. Als deze overstap beter aansluit bij wat een leerling wil of kan en de doorstroom naar het hbo niet wordt geblokkeerd, dan is het de vraag of het belang van leerlingen gediend is met een negatieve benadering in het resultatenmodel. Bij de ontwikkeling van het nieuwe resultatenmodel zullen we daarom nagaan of we deze overstap als een succesvolle overgang moeten gaan benaderen.

Verbetersuggesties voor de examenprogramma's

Wij vonden geen tussen het vervolgsucces en de voorbereiding op de studiekeuze en het studeren. Daarom kregen wij geen inzicht in wat havo's kunnen doen om de studie-uitval te verminderen. Een meer algemenere opbrengst van het onderzoek is dat de havo beter moet worden ingericht op het vervolgonderwijs.

Dat leerlingen niet optimaal worden begeleid bij hun studiekeuze en worden voorbereid op het studeren is mede het gevolg van tekortkomingen in de examenprogramma's. De examenprogramma's bevatten geen richtinggevende eisen voor de oriëntatie op studie en beroep. In het nieuwe curriculum worden richtinggevende eisen voor LOB geformuleerd, zoals de ontwikkeling van loopbaancompetenties en het inzichtelijk maken van de loopbaanontwikkeling in een loopbaandossier. Ook worden in het nieuwe curriculum de vaardigheden vanuit samenhang (tussen vakken en in een doorlopende leerlijn) en doelgerichtheid (voorbereiding op het vervolgonderwijs) ontwikkeld. Dit zal het voor veel havo-afdelingen makkelijker maken om hun leerlingen beter voor te bereiden op het maken van een keuze voor studie en beroep.

De vaardigheden in de examenprogramma's hebben weinig samenhang, waardoor elk vak een eigen invulling kan geven aan dezelfde vaardigheid. Het ontbreken van het beheersingsniveau in de examenprogramma's heeft als gevolg dat scholen daar zelf keuzes in moeten maken. De examenprogramma's moeten worden aangepast, zodat havo-afdelingen beter in staat zijn om hun leerlingen voor te bereiden op de studiekeuze en op het studeren. Hier wordt invulling aan gegeven bij de ontwikkeling van het nieuwe curriculum. Het is daarnaast wenselijk dat het profielwerkstuk in het nieuwe curriculum een onderdeel wordt van de examenprogramma's. Hiermee wordt gewaarborgd dat havisten in een schoolexamen op dezelfde manier worden beoordeeld op vaardigheden die van belang zijn voor een hbo-studie.

Colofon

Inspectie van het Onderwijs
Postbus 2730 | 3500 GS Utrecht
www.onderwijsinspectie.nl

Een exemplaar van deze publicatie is te downloaden vanaf de website van de
Inspectie van het Onderwijs: www.onderwijsinspectie.nl.

© Inspectie van het Onderwijs | mei 2024